

CÂTEVA DATE PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN CICAŪ, JUD. ALBA

Satul Cicău este situat la cca 35 km sud-vest de Turda și 15 km nord-nord vest de Aiud. Zona se încadrează geografic în unitatea de relief deluros din Munții Trascăului, cunoscută în literatura de specialitate fie sub denumirea mai veche de Piemontul Vințului, fie sub cea mai recentă de Dealurile Măhăcenilor. Localitatea se află amplasată în compartimentul sud-vestic al acestei unități, în bazinetul de recepție al Văii Mirăslăului — un afluent mărunț al Mureșului — pârau care de la izvor până la ieșirea din Cicău este denumit de localnici „Valea Obârșiei” sau „Vale”¹. Din punct de vedere administrativ-teritorial, satul aparține comunei Mirăslău².

Vechea biserică cu hramul „Sfinții Arhangheli” din Cicău, face parte dintr-un grup mai numeros de monumente medievale românești, înșiruite pe văile unor afluenți ai Mureșului, ce izvorăsc din masivul Munților Apuseni. Biserica este situată aproximativ în centrul satului, în partea dreaptă a văii pâraului, pe un bot de deal care formează o platformă intermediară pe care sunt amplasate și multe locuințe ale satului.

Planimetric, construcția se prezintă ca o biserică-sală compusă din pronaos, naos și altar poligonal cu umeri decroșați, fiind rezultatul unor etape succesive de construcție. Dimensiunile monumentului sunt relativ reduse, lungimea pe axa est-vest fiind de 14,65 m, iar lățimea navei de 5,90 m, ambele dimensiuni fiind măsurate pe exterior.

Construită din zidărie de piatră, biserica a fost alcătuită în prima etapă din navă și altar, despărțite printr-o tâmplă de zidărie cu numai două intrări (o ușă împărătească și una diaconicească), ambele având în părțile superioare închideri de formă semicirculară. După anul 1700, când biserica a trecut în folosința cultului greco-catolic, vechea navă a fost alungită spre vest cu actualul pronaos, ocazie cu care zidul vestic a fost demolat, iar vechiul ancadrament de piatră al intrării inițiale a fost mutat pe latura sudică a zidului noului pronaos. O nișă patruleteră — mutată odată cu ancadramentul vechii intrări, deasupra căreia se și află — ce probabil a conținut pisania sau o altă inscripție legată de momentul

¹ Pentru o descriere geografică mai detaliată a zonei, vezi Iudita Winkler, Matilda Takács, Gh. Păiuș, în *ActaMN*, XVI 1979, p. 465—466.

² Satul Cicău este unul dintre cele mai vechi sate românești din Ardeal pomenite documentar. Pentru prima oară el este amintit într-un document emis la 12 martie 1291 de către regele Andrei al III-lea al Ungariei, într-o hotărnicie, prin care localitatea trece în posesiunea cetății Turda, împreună cu alte localități din zonă. Vezi *D/R*, C, II, București, 1951, p. 370. În Evul Mediu, Cicăul a făcut parte din Scaunul Secuiesc al Arieșului (Aranyosszék). Vezi B. Orbán, *A Székelyföld leírása*, V, Budapest, 1871, p. 115—117.

ctitoririi sau al vreunei renovări mai importante, se află încastrată în zidul de deasupra intrării în pronaos. În anii din urmă, pe toată latura sudică a naosului (nava veche) și pronaosului, s-a adăugat un pridvor închis din zidărie de cărămidă, care a fost precedat într-o etapă intermediară de un alt pridvor deschis din lemn. Acest pridvor denaturează în prezent aspectul firesc al monumentului. Probabil în cursul secolului al XVIII-lea, pe laturile de nord și de sud-est ale absidei altarului, au fost adosați doi contraforți din zidărie de piatră, dispuși inițial pentru motive de consolidare, dar care sunt desprinși de biserică prin fisuri bine marcate și fără vreun aport efectiv în preluarea împingerilor generate de către bolți.

Vechiul spațiu interior al bisericii este închis la partea superioară cu bolți de cărămidă; peste naos există o boltă semicilindrică cu penetrațiuni, iar peste altar o boltă ușor elipsoidală³. După demolarea zidului vestic al navei vechi, capătul vestic al bolții de cărămidă a fost placat pe intrados cu scânduri, bolta fiind sprijinită pe doi stâlpi de lemn. Pronaosul este acoperit cu un planșeu din lemn peste care s-a ridicat o turlă pentru clopote.

Biserica dispune de un număr de șase ferestre, cinci fiind încastate în zidurile naosului și ale absidei altarului, iar una de formă dreptunghiulară se află pe latura vestică a pronaosului. Toate ferestrele din partea veche a bisericii sunt de factură gotică, având ancadrame din piatră traforată, ele fiind plasate două pe latura de sud a naosului, una pe latura de nord al aceluiași compartiment și două pe laturile de sud și de est ale absidei altarului. Fereastra de pe latura estică a altarului este circulară cu traforuri, având forma unui patrubob; celelalte patru sunt bifore, cu închidere semicirculară la partea superioară, deasupra având două sau trei goluri circulare.

Diversele etape constructive care au intervenit în dezvoltarea bisericii, lucrările neadecvate de întreținere precum și vechimea, au produs deteriorarea ei în timp. Având în vedere valoarea istorică și arhitecturală a acestei biserici medievale românești precum și starea actuală de deteriorare, se impuneau cu necesitate lucrări de consolidare și restaurare. Înainte de acestea, monumentul trebuia descărcat de sarcină istorică printr-o cercetare arheologică, care trebuia să urmărească stabilirea unei datări corecte și lămurirea unor lucruri legate de etapele constructive.

Începute în anul 1994 și continuate în cursul anului următor, cercetările arheologice au precedat deschiderea lucrărilor de restaurare inițiate de către Direcția Monumentelor Istorice. În anul 1994 au fost executate trei secțiuni arheologice, toate în exteriorul și în jurul absidei altarului (S1, S2, S3). În 1995, săpăturile arheologice au continuat

³ Într-un studiu mai vechi despre biserica din Cicău, datorat domnului prof. dr. Marius Porumb, se susține ipoteza că actualele bolți de cărămidă care acoperă vechile compartimente ale bisericii (absida altarului și actualul naos), ar putea data probabil de la sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea, acestea înlocuind atunci bolțile mai vechi sau un tavan de lemn. Autorul își argumentează această susținere pe considerentul că penetrațiunile nu corespund întotdeauna deschiderilor practice în elevația zidurilor. Vezi M. Porumb, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 286.

cu cercetări efectuate în interiorul bisericii și în cimitirul din jurul său, ocazie cu care s-au executat alte 11 secțiuni, dintre care patru în interior (S5, S6, S8, S9) și șapte în exterior (S4, CI, S7, S10, S11, S12, SI). Numărul total al secțiunilor arheologice a fost de 14, ele fiind dispuse după cum urmează:

— în exteriorul bisericii: S1 = 10×2 m, cu latura nordică perpendiculară pe mijlocul laturii estice a absidei altarului, latura sudică fiind paralelă cu prima și având capătul vestic pe contrafortul adosat laturii de sud-est a absidei; S2 = 5×2 m, perpendiculară pe latura de nord a absidei, între umărul altarului și contrafortul adosat pe aceeași latură; S3 = $3 \times 2,50$ m, la sud de S1, laturile sale mai lungi fiind perpendiculare pe zidul estic al pridvorului; S4 = $3,50 \times 2$ m, pe latura de nord a bisericii cu axa pe îmbinarea dintre nava veche și pronaosul mai nou; CI (Caseta) = $2,50 \times 2,50$ m, pe latura de nord a bisericii (nava veche) între S2 și S4, cu latura estică la o distanță de 1,50 m față de latura vestică a lui S2; S7 = $3,40/2,50 \times 2$ m, la nord de S1 cu latura sudică pornind de pe zidul estic al absidei, capătul vestic al laturii mai lungi fiind pe contrafortul adosat pe latura nordică a aceleiași abside; S10 = $2,62 \times 2,36$ m, în pridvor pe latura sudică a absidei altarului; S11 = $3 \times 1,66$ m, în pridvor la vest de S10, de-a lungul zidului sudic al navei vechi; S12 = $3,50 \times 1,50$ m, cu laturile lungi perpendiculare pe zidul vestic al pronaosului, latura de nord fiind în continuarea axului bisericii; SI (Suprafața) = 6×3 m, aflată la o distanță de 14 m nord-est față de latura estică a absidei altarului, laturile mai lungi fiind direcționate aproximativ pe relația nord vest-sud est (SI a rămas după terminarea cercetării ca și groapă de var pentru șantierul de restaurare; ea nu apare marcată în planul general al săpăturilor din motive de spațiu).

— în interiorul bisericii: S5 = $9,50 \times 1,50$ m, pe toată lungimea navei vechi și a pronaosului, latura de nord fiind pe axa bisericii; S6 = $5,50 \times 1,55$ m, paralelă cu S5 și la nord de aceasta, cu un martor de 0,45 m între ele; S8 = $3,38/2,20 \times 1,25$ m, în absida altarului, cu latura mai scurtă direct pe fața interioară a zidului de nord al absidei; S9, la sud de S8, între ele lăsându-se un martor de 0,70 m în care se afla postat piciorul mesei altarului. Latura nordică a avut lungimea de 3,46 m iar cea sudică de 2,20 m, aceasta din urmă fiind pe fața interioară a zidului sudic al absidei care nu este paralel cu cel nordic, având o deviație spre sud-est. Din această cauză, lățimea secțiunii a fost de 1 m în capătul vestic și de 1,24 m în punctul de dezvoltare maximă din partea estică (fig. 1).

În cele 14 secțiuni arheologice executate în interiorul și exteriorul bisericii de la Cîcău, au fost descoperite și cercetate un număr de 99 morminte, din care 38 în timpul campaniei din 1994. În 1995, în cimitirul din jurul bisericii au mai fost descoperite și cercetate 47 de morminte, iar în interiorul lăcașului încă 14. Inventarul funerar descoperit la unii dintre defuncți (multe morminte nu au avut nici un fel de obiecte), este format din monede medievale și moderne, inele, veri-ghețe, cercei, mărgelile de sticlă, ace de păr, nasturi sferici de metal, copci pentru îmbrăcăminte, potcoave de cizmă — toate obiectele pu-

tându-se încadra cronologic între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Cele mai numeroase piese din totalitatea obiectelor de inventar funerar descoperite la acești defuncți, sunt monedele. Cea mai veche monedă descoperită, a fost un denar unguresc de argint emis în vremea domniei lui Matia I Corvinul (1458—1490), în intervalul 1479—1485⁴. Aceasta a fost găsită la M12 în S1, mormânt depus pe lângă zidul laturii de sud-est a absidei altarului; M12 este cel mai vechi mormânt descoperit în exteriorul bisericii, datat cu ajutorul acestei monede. Un alt mormânt vechi a fost și M11 din S1, depus imediat în dreapta lui M12, spre est de acesta. Singurul obiect de inventar funerar pe care acest mormânt l-a avut, a fost o monedă ungurească de argint cu valoare de un denar, emisiune a regelui Ludovic II Jagiello (1516—1526). Excluzând cele două monede despre care a fost vorba, toate celelalte piese monetare descoperite în secțiunile din exteriorul bisericii — fie că au fost găsite la morminte, fie în pământ purtat (acestea provenind de la unele morminte mai vechi care au fost deranjate de altele mai noi) — sunt emisiuni care nu coboară în timp sub epoca domniei lui Ferdinand I de Habsburg (1526—1564), cele mai târzii aparținând anilor de domnie a lui Francisc I de Habsburg-Lorena (1792—1835).

În interiorul bisericii au fost descoperite și cercetate 14 morminte, dintre care șapte sunt anterioare ridicării lăcașului. Toate aceste morminte care sunt mai vechi decât biserica, se află dispuse în zona absidei altarului și în colțul de nord-est al navei vechi. Patru dintre ele sunt deranjate parțial sau în totalitate de către zidurile absidei și ale tamplei care desparte nava de altar (M57, M60, M62, M65), unul fiind deranjat de către zidul care formează umărul stâng al absidei (M59). Celelalte două morminte (M63, M64) se află în interiorul spațiului altarului, stratigrafia profilelor din S8 și S9, dovedind că gropile lor de înmormântare sunt mai vechi decât biserica, deoarece ele n-au străpuns nivelul de construcție (strat subțire de pământ în amestec cu mici bucăți de mortar) și nivelul inițial de călcare din interiorul absidei altarului (strat de lut galben-maroniu în amestec cu pietricele, mici fragmente de cărămidă și pigment de mortar).

Singurul dintre aceste morminte care din fericire a avut un obiect de inventar funerar, a fost M62 care a fost descoperit în S8. Defunctul se afla orientat pe relația est-vest cu capul la vest, peste jumătatea stângă a scheletului suprapunându-se talpa fundației zidului de pe latura nordică a absidei altarului. Pe maxilarul inferior al defunctului, a fost găsită o jumătate de monedă foarte deteriorată, tăiată intenționat din vechime, care încă nu s-a putut determina cu precizie prin metode clasice; totuși investigațiile făcute asupra acestei monede, au dus la concluzia preliminară că este vorba de o emisiune monetară care aparține primei jumătăți a secolului al XV-lea. Aceste șapte mor-

⁴ Denar unguresc de argint bătut în monetăria din Kremnitz. L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae*, II, Budapest, 1907, planșa 15, poziția 239A; A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf Ungarischen Münzen des Mittelalters 1300—1540*, Budapest, 1982, tabelul 116, poziția 221.

minte care se datează înaintea ridicării actualului lăcaș de zid, au aparținut unui orizont de înmormântări, practicat probabil în jurul unei mai vechi biserici de lemn a căror urme n-au putut să fie depistate pe cale arheologică.

Celelalte șapte morminte, care sunt înmormântări obișnuite în interiorul bisericii, s-au aflat patru în spațiul naosului sau al navei vechi (M39, M40/S5; M58, M61/S6) și trei în spațiul pronaosului (M41, M42, M43/S5). Cinci dintre defuncți au orientarea generală pe relația est-vest cu capul la vest, iar doi (M41, M42/S5) sunt așezați pe relația nord-sud cu capul la sud. Defuncții îngropați în biserică n-au avut obiecte de inventar funerar, excepție făcând doar cazul lui M39/S5, depus în spațiul naosului, la care s-au găsit doi nasturi sferici de argint; aceștia sunt însă greu de încadrat cronologic, deoarece în categoria accesoriilor vestimentare, modelul este frecvent întâlnit în perioada secolelor XV—XVIII.

Planul bisericii din Cîcău poate data monumentul încă în secolul al XV-lea, pe baza unor apropiate asemănări tipologice cu alte biserici românești (biserica Sf. Gheorghe din Lupșa, databilă, probabil, în jurul anului 1421 după textul unei pisanii⁵, sau biserica Sf. Paraschiva din Feleac, edificată, probabil, în a doua parte a secolului al XV-lea⁶). În cazul nostru, realizarea edificiului este mai modestă nu numai ca dimensiuni inițiale, ci și în privința execuției ancadramentelor de la ferestre. Forma ferestrelor de la Cîcău se aseamănă cu alte realizări similare, executate la unele biserici românești din zona apropiată (Săndulești, Gârbova de Sus, Gârbovița, Geoagiu de Sus)⁷.

Rezultatele obținute în urma cercetărilor arheologice efectuate în interiorul și exteriorul bisericii din Cîcău, au demonstrat faptul că în zonă a existat un cimitir înainte de ridicarea bisericii de zid. Presupunem că înmormântările din acest cimitir, au fost făcute în jurul unei biserici de lemn care a precedat actualul edificiu. Această biserică de lemn putea să fi fost amplasată fie chiar pe locul bisericii actuale — având dimensiuni identice sau diferite — fie undeva în apropiere, însă urmele ei n-au putut fi detectate pe cale arheologică, situație care însă nu poate infirma presupusa ei existență. Dacă moneda găsită la M62/S8 (mormânt deranjat de fundația zidului nordic al absidei altarului) aparține într-adevăr primei jumătăți a secolului al XV-lea, atunci începuturile bisericii de zid nu pot fi nicidecum coborâte înaintea celei de-a doua jumătăți a acestui secol. Cele mai vechi morminte descoperite în exteriorul bisericii (în mormântări făcute după construirea ei), se datează cu cele două monede despre care am mai vorbit, un denar emis în intervalul 1479—1485 (M12) și un denar emis între 1516—1526 (M1/1). În secțiunile din exteriorul bisericii, au mai fost descoperite și alte

⁵ În anul 1994, la biserica Sf. Gheorghe din Lupșa (jud. Alba), au fost întreprinse cercetări arheologice coordonate de către Dana Marcu, pe atunci arheolog la Direcția Monumentelor Istorice. Rezultatele acestor cercetări nu sunt încă publicate.

⁶ În anul 1989, în exteriorul bisericii Sf. Paraschiva din Feleac (jud. Cluj), au fost întreprinse câteva sondaje arheologice coordonate de către cercetătorul Adrian A. Rădu de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj. Rezultatele acestor investigații nu au fost încă făcute publice.

⁷ M. Porumb, *op. cit.*, p. 285—286.

morminte — care din păcate nu au avut nici un fel de inventar funerar — unele dintre ele putând să fie la fel de vechi ca cele două morminte la care s-au găsit monedele care le datează.

Moneda reprezintă unul dintre cele mai sigure elemente de datare și departajare cronologică în cadrul unui context arheologic. Datarea mormintelor la care se găsesc monede exclusiv pe baza acestui criteriu, este destul de relativă și nu de puține ori chiar nesigură. Dintre categoriile de obiecte care se descoperă în mod obișnuit la morminte, tot monedele rămân însă piesele care oferă cele mai sigure informații necesare pentru diferite încadrări cronologice. În cursul Evului Mediu, monedele care erau emise în timpul domniilor unor monarhi, aveau de cele mai multe ori putere de circulație și în perioadele de timp care urmau după încheierea acestor domnii.

În situația noastră, moneda găsită la M12 a fost emisă cu siguranță în intervalul 1479—1485, dar ea a putut să circule până la sfârșitul domniei lui Matia I Corvinul (1490) sau chiar și după aceea, noi neputând ști niciodată precis când a avut loc înmormântarea și odată cu ea, depunerea acestei monede în coșciug. Un alt factor de care trebuie să ținem seama, este că această înmormântare a avut loc după ce biserica a fost construită și era deja în funcțiune (M12 face parte din primul și cel mai vechi orizont de înmormântări, care s-a practicat în jurul bisericii de zid). Dacă încă unul sau mai multe morminte descoperite în exteriorul bisericii ar fi avut piese monetare la fel de vechi ca cea descoperită la M12, atunci lucrurile ar fi fost mult mai simple, iar o datare mai exactă mult mai ușor de stabilit. Celelalte monede mai vechi descoperite direct la morminte sau în pământ purtat, sunt emisiuni care nu coboară în timp sub anul 1516.

Având în vedere cele arătate, concluzia noastră privitoare la datarea bisericii de la Cicău, este aceea că lăcașul a fost ridicat cândva, într-un interval de timp care acoperă ultimul sfert a secolului al XV-lea și primul deceniu al celui următor. Dorim deocamdată ca această variantă de datare să rămână valabilă până la publicarea unui studiu mai larg, care va cuprinde întreaga informație și documentație rezultată în urma cercetărilor arheologice, precum și informația documentară — atâta cât ea există și ne va putea fi accesibilă — privitoare la istoria românilor din sat și din zona apropiată, sau la cel (sau cel) care au întreprins actul ctitoricesc. Noile date care se vor mai obține după determinarea și datarea întregului material arheologic descoperit în săpătură, vor putea confirma părerea actuală despre datarea bisericii, putând aduce chiar unele rectificări și restrângeri cronologice, dar nu credem că vor aduce modificări radicale la ceea ce se știe în prezent⁸.

GHEORGHE PETROV

⁸ Nu dorim să încheiem această succintă prezentare a principalelor rezultate a cercetărilor arheologice de la biserica românească din Cicău, fără ca măcar în această ultimă notă, să aducem sincerele noastre mulțumiri domnului părinte Ioan Tocănel, protopopul ortodox de Aiud și domnului părinte Florian Bârgos, preotul credincioșilor ortodocși din Mirăslău și Cicău. Datorită interesului manifestat de acești oameni ai Bisericii față de istoria națională și monumentele poporului românesc, această cercetare arheologică a putut să devină mult mai repede o realitate concretă.

QUELQUES DONNÉES EN CE QUI CONCERNE LES RECHERCHES
ARCHÉOLOGIQUES DE L'ÉGLISE ROUMAINE DE CÎCĂU, DÉP. DE ALBA

(Résumé)

L'église de Cîcău, village romain qui se trouve près de la ville Aiud, fait partie d'un groupe plus nombreux des monuments, alignés sur les vallées de quelques affluents de Mureș qui prennent leurs sources de Monts Apuseni. La construction est une église-salle avec un sanctuaire qui a la forme d'un polygone (la longueur sur l'axe est-ouest est de 14,65 m), étant le résultat de quelques étapes successives de construction. La recherche archéologique à cette église médiévale roumaine, a consisté en réalisation d'un nombre de 14 sections archéologiques, dont dix à l'extérieur et quatre à l'intérieur. Ont été découverts et recherchés un nombre de 99 tombeaux, dont 85 à l'extérieur (datés après l'inventaire funéraire entre la fin du XV-ème siècle et le début du XVI-ème siècle) et 14 à l'intérieur (dont sept sont des enterrements habituels en église, le rest étant plus vieux que l'église). En donnant cours aux investigations archéologiques, l'église de Cîcău peut être datée en un intervalle de temps qui couvre la fin du XV-ème siècle et le premier décennie du futur siècle.

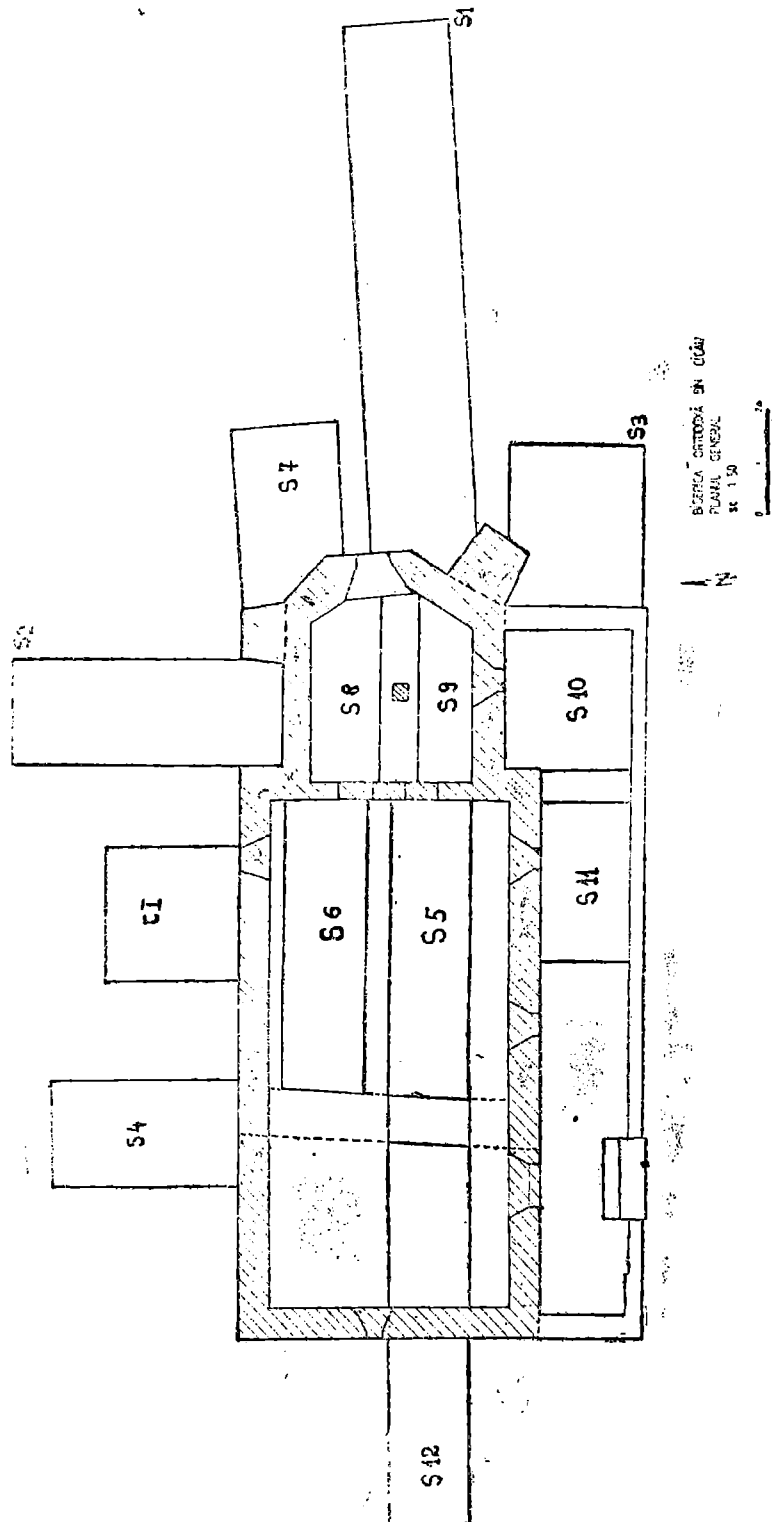

Fig. 1. Biserica ortodoxă din Cicău. Planul general al săpăturilor arheologice.